

İslâm'da Diyet Uygulaması ve Sosyo-Ekonomik Yönden Değerlendirilmesi

Araştırma
Makalesi
Research
Article

Veli SIRIM

Doç. Dr, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Tarihi Anabilim Dalı
Associate Professor, Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Islamic Law
Tekirdağ, Türkiye

 vsirim@nku.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-8130-6153>

Yazar
Author

Sırım, Veli. "İslâm'da Diyet Uygulaması ve Sosyo-Ekonomik Yönden Değerlendirilmesi". *Tevilat* 4/1 (Haziran 2023), 277-295.

 <https://doi.org/10.53352/tevilat.1309781>

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 31.05.2023

ISSN: 2687-4849 e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 21.06.2023

www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University, Faculty of Islamic Studies/Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi.

Bilgi
Info

İslâm'da Diyet Uygulaması ve Sosyo-Ekonomik Yönden Değerlendirilmesi

İslâm hukukunda diyet, bir kişinin haksız yere öldürülmesi, yaralanması veya sakat bırakılması durumunda ceza ve kan bedeli olarak ödenen mal veya parayı ifade eder. Diyetin dini kaynakları Kur'ân, Sünnet ve İcmâ (alimlerin fikir birliğine varmış olması) olarak gösterilir. İslâm tarihi boyunca bu üç kaynaktan hareketle uygulanan diyet, sadece suçluların cezalandırılmasına yönelik caydırıcılık özelliğine sahip bir uygulama olmamış, aynı zamanda sosyo-ekonomik yönden faydaları görülen bir uygulama olmuştur. Öldürenle öldürülen kişinin yakınları arasında çıkabilecek kan davalarının, husumet ve çatışmanın önlenmesi, taraflar arasında uzlaşma ve güvenlik zemininin oluşturulması diyetin sosyolojik alandaki faydaları arasında sayılabilir. Diğer yandan diyetin deve gibi belli tür ve sayıda hayvanların yanı sıra, yine belli miktarda altın, gümüş ve buna mukabil gelen ödeme araçlarıyla ödeniyor olmasının toplumdaki ekonomik hareketliliğe de önemli katkıları söz konusu olmuştur. Bu makalede, İslâm Ceza Hukuku'nun (Ukûbât) önemli uygulamalarından birisi olan diyetin sosyo-ekonomik etkileri üzerinde durulacaktır.

Özet

Anahtar Kelimeler: İslâm İktisadı, İslâm Hukuku, Diyet, Ödeme Araçları, Toplum, Sosyo-Ekonomik Katkı.

278

Tevilat 4/1 (2023)

Diyet Practice in Islam and Its Socio-Economic Evaluation

In Islamic law, Diyet refers to property or money paid as punishment and blood in case a person is unjustly killed, injured or maimed. The religious sources of the Diyet are shown as the Qur'an, Sunnah and Ijma (the consensus of scholars). The Diyet, which has been applied from these three sources throughout the Islamic history, has not only been a deterrent application for the punishment of criminals, but has also been an application with socio-economic effects. Preventing blood feuds, hostilities and conflicts that may arise between the murderer and the relatives of the murdered person, establishing a basis for reconciliation and security between the parties can be counted among the sociological effects of Diyet. On the other hand, paying the diet with certain types and numbers of animals such as camels, as well as a certain amount of gold, silver and payment instruments of the same value, makes significant contributions to the economic activities of the society. This article will focus on the socio-economic effects of Diyet, which is one of the important practices of Islamic Criminal Law (Ukubat).

Abstract

Keywords: Islamic Economy, Islamic Law, Diyet, Payment Tools, Society, Socio-Economic Contribution.

Giriş

İslâm dinine göre Halifetullah (Allah'ın yer yüzündeki halifesi, Allah adına yeryüzünde tasarruf etme yetkisine sahip varlık), Eşref-i Mahlûkât (Varlıkların en şerefli) ve Ahsen-i Takvîm'de (En güzel özellik ve donanımla) yaratılmış olma gibi muhteşem sıfatlarla nitelenen insanın hata yapma, kusur işleme, isyan etme, hatta kan dökme gibi özellikleri de bulunmaktadır. İsyân özelliği bulunmayan meleklerden, tamamen şer ve isyan özelliğiyle yaratılan şeytanlardan ve herhangi bir mükellefiyetleri söz konusu olmayan hayvanlardan insanı ayıran en temel özellik, "onun âlâ-yı illiyyîne (en yüksek derecelere) kadar yükselebilmesi ve esfel-i sâfilîne (en aşağı seviyelere) alçalma potansiyelinin olması yönüyle imtihana tabi tutulmasıdır" diyebiliriz. Dolayısıyla insan küçük-büyük her türlü hatayı işleyebilen, ancak hatası her ne olursa olsun yine kendi iradesiyle hatadan dönebilen bir varlıktır.

İnsandaki melekî yönlerin teşvik edilmesinin yanı sıra, şeytanî ve nefsanî yönlerin frenlenmesi, kontrol altına alınması, hataya düşmüşse geri dönülmesi veya işlenen hata, kusur ve cinayetlerin hem maddî hem manevî cihetlerden telafisine yönelik kapılar da sonuna kadar açık tutulmuştur. Bu imtihan tablosu sağlıklı, barış ve huzurun hâkim olduğu, hukuk ve adaletin hayatın her kesimine sirayet ettiği dengeli bir toplum yapısının oluşturulması için de gereklidir.

İslâm dini, yapılan hata ve işlenen günahattan dönme iradesine çok büyük değer verir. Bu yönde irade gösterip hatadan dönmek isteyen insanın önüne çeşitli fırsat ve vesileler koyar. İşlenen bir suçun manevî ve âhirete yönelik cezasından kurtulabilme adına bir yandan tövbe ve bağışlanma kapısını açık tutulurken, diğer yandan kişinin sahip olduğu dünyevî özellik ve imkânları doğrultusunda bir takım maddî ve mâlî telâfi fırsatları sunar.

Diğer yandan İslâm kendine mahsus olarak ortaya koyduğu hukuk sistemi içinde şekillenen bir toplum yapısı öngörür. Bu toplum emredilen ibadetlerle, istenen ahlâkî esaslarla, temelleri Kur'ân ve Sünnet ile şekillenen toplumsal hayatla öncelikle hesaba çekilme bilinci ile şekillendirilmiş bir toplum inşâ eder. Bir fiili yapma ve yapmama eşiğinde bu temel yapı aktif olarak devrededir.

Buna karşılık insan unsuru sürekli değişken bir yapıya sahiptir ve istenen bu ideal toplum yapısında her ferd her an aynı şuur ve iman seviyesinde olmayabilir. Özellikle manevî yaptırımlar için temel teşkil edilen ahiret inancı ve hesap verme düşüncesi zayıf kimseler için veya bir anlık hissiyatına mağlup olup istenmeyen günah ve suçları irtikap eden kişiler için suçtan vazgeçirmek, suçun önüne geçmek için etkili bir ceza sistemi ortaya koymuş, cezaların caydırıcı etkisinden yararlanmayı ihmal etmemiştir. Bir yandan mağduriyetin giderilmesi hedeflenirken diğer yandan bazı suçların toplumda iyileşmeyen, kangrene dönüşen yaralara sebep olmasının önüne geçilir. Bu cezalardan bazıları fiilen uygulanması sırasında, hem ferdî hem ictimâî hem hukukî ve hem de iktisadî pek çok faydayı aynı anda ortaya çıkarabilmektedir.. Bunlardan birisi de diyet uygulamasıdır.

Bu makalede öncelikle diyetlerle ilgili kavramsal bir çerçeve ortaya konulmuş, ardından diyetlerin dayanağı olan fiil, kusur ve suçlar ele alınmıştır. Bu bölümde diyet gerektiren fiiller hakkında bilgi verilmiş, diyetlerin uygulanmasına dair kurallar hakkında İslâm hukukçularının fikir ve değerlendirmelerine yer verilmiştir. En son bölümde de diyetlerin sosyo-ekonomik yansımaları ve sonuçları üzerinde durulmuştur.

Bu makalenin en önemli amacı ana eksene oturtulan “diyet” kavramı ve uygulamasının geçmişten günümüze ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik görünümü gün yüzüne çıkarabilmektir. Bu yönde elde edilen bakış açısının benzer özelliklere sahip keffâret, âkile, erş gibi uygulamalar içinde yapılabilmesinin önünü açabilmektir. Zira bu konularda yapılan çalışmalar çoğunlukla İslâm Cezâ Hukuku kapsamında ele alınmış, sosyolojik yönü daha ziyade caydırıcılık cihetiyle değerlendirilmiştir. Bu makalede ise diyet uygulamasının sosyolojik ve ekonomik yansımaları üzerine odaklanılmıştır.

İslâm Hukuku veya daha dar çerçevede İslâm İktisadî alanında yapılacak akademik çalışmalarda sosyo-ekonomik yaklaşım tarzının da dikkate alınması, bu makalenin ortaya çıkış maksadının hasıl olduğu anlamına gelecektir.

1. Dini Bir Kavram Olarak Diyet

Arapça'da "ödemek, vermek" mânâsına gelen vedy kökünden türeyen diyet kavramı "İnsan canına veya uzvuna karşı işlenen cinayetlerde ödenen bedeldir"¹ şeklinde tarif edilir. Daha ayrıntılı bir tarifte "Bir şahsın haksız şekilde öldürülmesi, sakat bırakılması veya yaralanması durumunda ceza ve kan bedeli olarak mağdura ya da mirasçılara ödenen mal veya para"² olarak ifade edilmiştir.

Diyetin meşrûiyyeti Kitap, Sünnet ve İcmâ (bütün fukahanın-İslâm Hukukçularının fikir birliğine varması) delilleriyle sabittir.

Bakara Sûresi 178. âyette bir öldürme fiilinin neticesi olarak kisasın farz kılındığını bildirildikten sonra, "Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun bir yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir" buyurulmuştur. Bu ayette de görüldüğü gibi kisas bir hak olarak sunulmakla birlikte, kisastan vazgeçilerek diyet seçeneğinin tercih edilmesi "Rabbimizden bir hafifletme ve rahmet olarak sunulduğu" ifade edilmiştir. Aslında bu yolu tercih etmenin sağlayacağı yararlar sebebiyle İlahî mesajla teşvik edildiği sonucu çıkarılabilir. Çünkü öldürülen kişinin yakınları kendi rızalarıyla diyeti kabul etmeleri halinde her iki taraftaki öfke ve kin izale edilip, aralarında ünsiyet ve emniyetin inşâ edilmesi sağlanacaktır. Böylece kan davası gibi toplumu derinden etkileyen bir takım adetlerin önüne geçilecek, şahsî intikam hislerini teskin edici yönleme başvurulmuş olunacaktır.³

Bir mü'minin bir mü'mini yanlışlıkla öldürmesi durumunda verilmesi gereken diyetle ilgili delil olarak gösterebileceğimiz bir diğer âyeti aktaralım:

"Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir

¹ Burhanuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi Bekr b. Abdi'l-Celîl Merginânî, *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi* (Beyrut: Daru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, T.y.), 4-464.

² Necmüddin Ebû Hafs Nesefî, *Tilbetü't-Talebe fi'l-İstilahâtî'l-Fıkhiyye* (Bağdat: Dâru't-Tibâati'l-Âmire, 1311), 163.

³ Ali Bardakoğlu, "Diyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/478.

diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peş peşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilmektedir, hikmet sahibidir”.⁴

Diyet konusunda delil olarak gösterilen bu iki âyette görüleceği gibi, diyetin miktarına dair herhangi bir uygulama yoktur. Uygulama örnekleri ise çok detaylı olarak sünnette yer almaktadır.

Amr İbn-i Şuayb, Hz. Peygamber’in diyet uygulamasını şöyle anlatır;

“Resulullah (s.a.v.) hatanın diyetini köylerde yaşayanlar için dört yüz dinar olarak veya buna denk kıymette gümüş olarak değerlendirir, bunu da develerin fiyatlarını esas alarak tespit ederdi. (Söz gelimi) develer pahalınca (diyetin dinar ve dirhem miktarını) yükseltir, develerin kıymeti düşünce de indirirdi”⁵.

Resul-ü ekrem (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur: “Her kim haksız yere kasten bir cana kıyarsa o kişi işlediği cinayet sebebi ile öldürülenin yakınlarına teslim edilir. Öldürülen kişinin yakınları o katili öldürme ya da ondan diyet alma konusunda muhayyerdirler. Bu durumda diyetin miktarı 30 adet dört yaşına basmış dişi deve, 30 adet beş yaşına basmış dişi deve ve 40 adet de altı yaşına basmış dişi devedir”.⁶

Verilen bu örneğin dışında diyetin uygulama şekli, miktarı ve değişen durumlardaki uygulanacak yöntemlere dair pek çok hadis rivayeti vardır. Bu hadis delillerini ele alan İslâm âlimleri, diyet miktarlarını temel kaynaklar doğrultusunda ayrıntılı bir şekilde ele

⁴ Nisa Suresi, 92

⁵ Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002), 8/135.

⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/229.

almışlardır. Netice itibariyle diyetin meşrûiyeti ve uygulanması hususunda alimler arasında bir icmâ meydana gelmiştir⁷.

Diyetin bir ceza olmasının yanı sıra bir tazminat olduğu noktasında da yorum yapılmıştır. Diyet, ödemesiyle failin şahsen yükümlü olduğu kasıtlı veya kasıt benzeri öldürmelerde daha belirgin bir şekilde ceza olma yönüne sahiptir. Gerek diyet ödemekle yükümlü görülen şahsın, gerekse âkilenin ve üçüncü kişilerin ödemeyi taahhüt ettiği durumlarda ise diyet daha ziyade bir tazminat ve sosyal sigorta fonksiyonu üstlenmektedir.⁸

2. Diyeti Gerektiren Şartlar

Diyet, Ukûbât olarak anılan İslâm Ceza Hukuku'nun temel konularından birini meydana getirir. İslâm Hukuku'nda cezalar "had, kısas-diyet, ta'zir" şeklinde üç başlık altında değerlendirilir. Öldürme, yaralama ve sakatlığa sebep olan bir saldırıda bulunma, müessir fiil ve kusurlu davranışlar icrâ etme gibi eylemler İslâm hukukunda "cinayet" olarak değerlendirilir. İnsan hayatına ve vücut bütünlüğüne zarar vermeye yönelik işlenen suçlar şayet işlenen suça denk bir ceza ile karşılık görecekse "kisas", suçun karşılığı olarak belli bir tazminat ödenecekse "diyet" ana başlığı altında incelenir.⁹

Diyetin söz konusu olması ve uygulanmasının gerekli hale gelebilmesi için birtakım şartların meydana gelmesi gereklidir. Bu şartları şöyle sıralamak mümkündür.

a) Gayr-ı meşrû bir fiilin vaki olması: Cismani zarara yol açan fiilin gayr-i meşrû olması, yani hukuka aykırı olma vasfını taşıması gerekir. Fiilin hukuka uygun olma gerekçelerini taşıması halinde zararın tazminine ve diyetin ödenmesine gerek kalmayacaktır. Örneğin meşrû müdafaada bulunma, bir kanun hükmünün icrâsı, hukuken korunmuş ve tanınmış bir hak ve yetkinin kullanılması

⁷ Ahmed b. İsa b. Abdullah b. Ahmed İbn-i Kudâme, *el-Muğnî* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1996), 11/402.

⁸ İlhan Akbulut, "İslâm Hukukunda Suçlar ve Cezalar" (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2003), 52(1), 173.

⁹ Bardakoğlu, "Diyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9/475.

sonucu doğan cismani zararlar için diyet söz konusu olmayacaktır.¹⁰

b) Mâsumiyet (Dokunulmazlık): Diyetin ortaya çıkabilmesi için, öldürülen kişinin mâsum sayılması, yani şeriat tarafından kanının dökülmesi haram kılınan kişi olması gerekir. Örneğin bir savaş halinde kanları dokunulmaz olmayan harbî (İslâm beldesi olarak kabul edilen belde ve bölgenin dışında yaşayan) kişinin veya eşkiyâlık suçu işleyen birinin öldürülmesi sebebi ile diyet söz konusu olmayacaktır.¹¹

c) Maktûlün hukuken taşıdığı değer: Bir İslâm diyarında diyetin söz konusu olabilmesi için katil ya da maktûlde Müslüman olma şartı aranmaz. Bu yüzden bir İslâm beldesinde öldürülen kişinin Müslüman, ehl-i zimme (bütün hakları koruma altına alınan gayr-ı Müslim) ya da müste'men (kendisine eman ve dokunulmazlık verilen gayr-ı Müslim) veya harbî (dâr'ul-harb ehli) olması arasında fark yoktur. Her kim olursa olsun diyet söz konusudur. Aynı zamanda diyetin vacip olabilmesi için katilin akıllı ve ergen olması şartı da yoktur. Katil deli ya da bülûğ çağına ulaşmamış çocuk olsa dahi diyet sorumluluğu ortadan kalkmayacak, diyetin yerine getirilmesi vacip olacaktır. Bu durumda ödeme sorumluluğu onlardan sorumlu olan kişilerde olacaktır.¹²

d) Mağdurda kalıcı bir değişiklik ya da sabit eserin söz konusu olması: Failin diyetle sorumlu tutulabilmesi için el, ayak, göz, kulak gibi uzuvların, tamamen ya da kısmen tahrip olmasına sebebiyet verecek bir fiilin vaki olması veya filin baş ya da yüzde sabit eser bırakması şartı aranır¹³. Müessir fiilin herhangi bir iz bırakmadan iyileşmesi halinde mağdura tazminat ödenip ödenmeyeceği hususu tartışılan bir meseledir.¹⁴

e) Netice ile fiil arasında bir illiyet bağının olması: Ortaya çıkan neticenin, failin fiiline dayandırılması gerekir. Örneğin hafif şekilde

¹⁰ Ahmed Fethi Behnesî, *ed-Diye fi's-Şeriatî'l-İslâmî* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1984), 35.

¹¹ Ahmed Fethi Behnesî, *Medhalü'l-Fikhi'l-Cinâf* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1989), 162.

¹² Vehbe Zuhayli, *el-Fikhül-İslâmî ve Edilletühû* (Şam: Dâru'l-Fikr, 1989), 6/301.

¹³ Behnesî, *Medhalü'l-Fikhi'l-Cinâf*, 163.

¹⁴ Şamil Dağcı, *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1999), 174.

yaralanan bir mağdurun iyileşmek için kendi kusuru neticesi zehirleyici veya zarar verici ilaçlar kullanmasının ardından ölmesi durumunda, failin fiili ile mağdurun kusurlu davranışı sonuçta birleşmiş olacaktır. Bu durumda fail, ölümden değil müessir fiilden sorumlu olacak ve eğer bir diyet söz konusu olarsa sadece onu ödeyecektir.¹⁵

3. Diyeti Gerektiren Fiiller

İslâm Hukuku'nda kişilere karşı işlenen katl (öldürme) ve diğer müessir fiillerin cezaları işlenen suçların durumuna göre şekillenir. Öldürme şekilleri ve özellikle diyet uygulaması noktasındaki karşılığını şöyle sıralayabiliriz:

a) Amden (kasten) öldürme: Kaynaklarda “Dinen öldürülmesine asla cevaz verilmeyen bir insanı öldürücü bir aletle kasten öldürmektir” şeklinde tarif edilir. Amden öldürme fiilinde aslî ceza katile kısasın tatbik edilmesidir. Ancak maktulün (öldürülen kişinin) yakınları kısas yerine diyet ödenmesini isteyebilir. Bu durumda başta belirlenen ceza diyete çevrilir ve diyeti katilin kendisi öder¹⁶.

b) Amden (kasten) öldürmeye benzer öldürme: Bir kişinin taş veya sopa gibi öldürücü sayılmayan bir şeyle öldürülmesidir. Bu tür öldürme fiilinde, katilin öldürme kastı olmamakla birlikte haddi aşan bir fiil söz konusudur. Böyle bir fiil neticesinde ölüm vuku bulmuştur. Bu gibi bir öldürmede öldürene kısas yerine diyet cezası uygulanır.¹⁷

c) Hataen öldürme: Kasıt söz konusu olmaksızın yanlışlıkla gerçekleştirilen öldürme fiilidir. Hataen öldürme “kasıta hata” (av hayvanı zannederek silahın ateşlenmesiyle oradan geçen bir kişinin yanlışlıkla öldürülmesi gibi) ve “fiilde hata” (cansız bir hedefe yapılan ateşle kurşunun sekmesi sonucu masum bir kişinin öldürülmesi gibi) şeklinde gerçekleşebilir. Hataen öldürmede kısas

¹⁵ Dağcı, *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, 174.

¹⁶ Alauddin Ebu Bekir b. Mesud el-Hanefî Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi fî Tertîbi's-Şerâi* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arab, 1974), 10/233.

¹⁷ Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd Mevsilî, *el-İhtiyâr li Ta'îli'l-Muhtâr*, (Y.y.: Mektebetü Dâri'l- Hadîs, 2009), 2/553.

cezası tatbik edilmez. Öldürülen kişinin yakınlarına diyet ödenir.¹⁸ Maktulün yakınlarına ödenecek diyet ve suçlunun fakir olması halinde kimlerin ödeyeceğine dair İslâm Hukuku'nda "âkile" uygulaması hayata geçirilmiştir.¹⁹

d) Hata sınıfında sayılan öldürme: Örneğin uyurken bir başkasının üzerine düşerek onun ölümüne sebep olma şeklinde vuku bulan öldürme hata sınıfında sayılan bir öldürme kabul edilir. Bu fiilde maktulü öldürme kasdı ve ihtiyarı söz konusu değildir. Hata sınıfında sayılan öldürme neticesinde maktulün yakınlarına diyet ödenmesi gerekir.²⁰

e) Tesebbüben (sebeup olmak suretiyle) öldürme: Kamuya ait olan ve insanların gelip geçtiği bir yol üzerinde izinsiz açılan bir hendek ya da çukura bir kişinin düşüp ölmesi buna örnek verilebilir. Bu gibi öldürmelerde maktulün yakınlarına diyet ödenmesi gerekecektir.²¹

4. Diyetin Ödenmesi İçin Kullanılabilecek Araçlar ve Miktarı

Diyetin hangi mallardan ödeneceği hususunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf vardır. Bazı âlimler diyetin sadece deveden verileceği görüşünü kabul ederken, bazıları devenin yanı sıra altın ve gümüş ile de verilebileceğini, diğer bazı âlimler ise deve, altın ve gümüşe ek olarak koyun, sığır ve kumaştan da verilebileceğini ifade etmişlerdir. Bu durumda diyetin deveden verileceği konusunda âlimlerin ittifakı söz konusudur.²²

İslâm alimleri, diyet ödenmesinde kullanılacak malların miktarı konusunu çok detaylı bir şekilde ele almışlardır. Örneğin İmam Ebû Hanîfe'ye göre diyetin miktarı mallara göre 100 deve olabileceği gibi, 1000 dinar altın veya 10.000 dirhem gümüş

¹⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi fi Tertîbi's-Şerâi*, 1/235.

¹⁹ Bkz. Hamza Aktan, "Âkile", (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1989), 2/248.

²⁰ Muhammed b. Huseyn b. Ali Tûrî, *Tekmiletü'l-Bahri'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik* (Lübnan: Dâr'ul-Kütüb'il-İlmiyye, 1997), 9/14.

²¹ Şemsüddin Ahmet bin Kudûr Kadızade Efendi, *Tekmiletü Fethi'l-Kadîr* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1986), 9/148.

²² Ahmet Saban (2016). *İslâm Ceza Hukukunda Diyet ve Âkile Sistemi*, (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2016), 15.

olmalıdır. İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed bu üç grup maldaki miktarları kabul etmekle birlikte, 200 sığır, 2000 koyun ve 200 takım elbiseyle de diyetin verilebileceği yönünde içtihatla bulunmuşlardır.²³ Bu içtihadların temelinde Hulefâ-i Râşidîn döneminde, özellikle de Hz. Ömer (r.a.) tarafından, diyet ödemeleri sebebiyle deve fiyatlarının artmasından dolayı 1000 dinar altın, 12.000 dirhem gümüşle birlikte 200 sığır, 2000 koyun, 200 elbisenin de verilebileceğinin söylenmesi, her bölge halkının diyeti kendi çevresinde yaygın olandan, mesela Mısır ve Suriyelilerin altından, Iraklıların gümüşten vermesi gerektiğini söylemesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

İmam Mâlik, İmam Ebû Hanîfe'nin belirlediği miktarlar konusunda sadece 12.000 dirhem gümüş görüşüyle farklı içtihatla bulunmuştur.²⁴ İmam Şafî ise diyetin ödenmesinde deveyi esas kabul eder ve diğer mezheplerde olduğu gibi diyetin miktar olarak 100 deve olduğunu söyler. Diyetin deve ile ödenme imkânı bulunmaması halinde ise 1000 dinar altın veya 12.000 dirhem gümüş ile ödenebileceğini ifade eder.²⁵

Diyetin ödeneceği mallar konusunda farklı içtihatların olması aslında gelişen şartların veya var olan farklı imkânların dikkate alındığını göstermektedir. Mesela, diyeti ödemesi gereken kişi ya da kişilerin çölde veya kırsal alanlarda yaşayan göçebe kabilelerinden olması halinde, diyeti deve olarak ödemek daha kolay olacaktır. Eğer ödeme yükümlülüğünde olan şahıslar, şehirde yaşayıp ticaretle meşgul iseler bu durumda diyeti altın ya da gümüşle ödemeleri onlar için kolaylık olacaktır. Dolayısıyla bu sınıflandırmalarda ödeme kolaylığının göz önüne alındığı söylenebilir.

Nitekim kaynaklara göre Osmanlı döneminde Osmanlı toplumunda, ödemede kolaylık sağlamak maksadıyla diyetin altın veya gümüşten verilmesi tercih edilmiştir.²⁶

²³ İskilipli Muhammed Atif Efendi, *İslâm Fıkhi* (İstanbul: Nehir Yayınları, 1994), 6/87.

²⁴ Şihabüddin Ahmed b. İdris Kârâfi, *ez-Zahîra*, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 12/353.

²⁵ Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibin ve Umdetü'l-Müftîn* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2005), 7/124.

²⁶ Bardakoğlu, "Diyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9/478.

Örneğin Yozgat ve civarında uygulanan Bozok Kanunnâmesi'nde; "Her kim kan etse, katle müstahak ise katlı oluna. Ve eğer sulh edip sulha müstahak ise diyetten gayri otuz altın cürüm alına"²⁷ ifadesi yer almaktadır.

Günümüzde diyetin İslâm âlimlerince belirlenen ödeme araçlarından hangisi ile ödenmesi gerektiği konusunda farklı görüşler söz konusudur. Zira geçmişten günümüze bu ödeme araçlarının cari ekonomik değerleri ve karşılıkları aynı doğrultuda gelmemiştir. Hattâ bazılarının günümüz değerleri arasında uçurum denebilecek farklılaşmalar söz konusudur. Örneğin, gelişen ulaşım ve taşımacılık teknolojisiyle develere olan ihtiyaç azalmış, bu yüzden deve yetiştiriciliği eskiye nazaran çok az seviyelere inmiş, bu durum da deve fiyatlarının artmasına sebep olmuştur. Buna karşılık gümüş üretimindeki artışlar ve özellikle de mübadelede gümüş paraların tedavülden kalkması sebebiyle eskiye nazaran gümüşün satın alma gücü farklılaşmıştır.²⁸

Sonuç itibariyle diyetle ilgili altın, gümüş, deve ve diğer mallarla ilgili zikredilen miktarların ilk asırlarda birbirine yakın piyasa değerine sahip olmaları, günümüz dünyasında ise bunlar arasında neredeyse 2-30 kata varan açık bir oransızlığın bulunması mutlaka dikkate alınmalıdır. Bu durumda diyet ödemedeki taraflardan birine veya mahkemeye bu mallardan birini seçme hakkının tanınması karşı taraf için mutlak bir haksızlık sonucunu doğuracaktır. Neticede diyetten beklenen hakkaniyet ve karşılıklı emniyet gibi önemli neticeler hasıl olmayacak, bilakis İslâm hukukunun önemli bir çözüm ve uzlaşma yolunun önü kendiliğinden kapatılmış olunacaktır.

Bu konuda muasır İslâm Hukukçularından Mustafa Ahmed ez-Zerkâ'nın yaklaşımı dikkat çekicidir. ez-Zerkâ, eskî fakihlerin kitaplarında yer alan altı grup ödeme aracından hareketle günümüze uyarılama noktasında üç alternatifin olacağını dile getirmiştir. Bunlar;

²⁷ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI'nci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiye Enstitüsü, 1943), 1/126.

²⁸ Saban, *İslâm Ceza Hukukunda Diyet ve Âkile Sistemi*, 30.

1. Diyet miktarının tespit edilmesinde altın veya gümüş esas alınabilir. Bunun için 1000 dinar altın ile 10.000 (ya da 12.000) dirhem gümüşün bu günkü değerleri hesaplanabilir, ardından ortaya çıkan iki ayrı değer toplanır. En son olarak da çıkan değer in ortalaması yani yarısı diyet miktarı olarak belirlenebilir.

2. Âyet ve hadis-i şeriflerde zikredilen, tüm İslâm alimlerince görüş birliğine varılan deve ölçütü temel kabul edilebilir. Örneğin Rasûlüllah (s.a.v.) döneminde bir devenin 100 kişiye yetecek seviyede gıda maddesi olarak kabul edilmesi bu hesaplamada dikkate alınabilir. Nitekim Rasûlüllah (s.a.v.) Bedir Harbi öncesinde müşrik ordusunun sayısını her gün kestikleri deveden hesaplayarak çıkartmıştır. Bu hesaba göre 100 deve 10.000 kişinin bir günlük yiyeceği miktara karşılık gelmektedir. Buradan hareketle günümüzde diyet miktarı hesaplanırken, 10.000 kişinin sabahlı akşamli yemek miktarı ölçüt olarak kabul edilebilir.

3. Fıkıh kitaplarında zikredilen diyet ödenebilecek altı grup ödeme aracının günümüzdeki bedelleri toplanabilir, ortaya çıkan miktarın altıda biri diyet olarak tespit edilebilir. Böylece diyet ödeme araçları arasındaki değer farklılaşması telafi edilmiş olur.²⁹

5. Sosyo-Ekonomik Yansımaları Açısından Diyet

İslâm dininin emrettiği ibadetler sadece kişinin âhiretine yönelik bir özelliğe sahip değildir. Haramlardan ve yasaklardan kaçınmanın da bir ibadet vasfı taşıdığını düşünürsek, bütün ibadetlerin aynı zamanda kulun dünya hayatıyla ilgili neticeleri de söz konusudur. Bunlardan bir kısmı kişilerin ferdî hayatını doğrudan ilgilendirir ve şekillendirirken, bazı ibadetler de vardır ki, zekât, kurban, sadaka gibi sosyal, toplumsal ve hattâ ekonomik boyutlara sahiptir. Örneğin zekât mükellefiyetini yerine getirmekle yükümlü bir Müslüman bu ibadeti ifa ederken sadece çok önemli bir kulluk vazifesini yerine getirmiş olmaz. Aynı zamanda İslâm'ın toplumda inşâ etmeyi hedeflediği sosyal yardımlaşma, dayanışma, barış ve kardeşliğe çok önemli bir katkı sağlamış olur.

²⁹ Mustafa Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ, "Diyetü'n-Nefsi's-Şer'iyye Keyfe Nükaddiruhâ fi hâzâ'l-Asri", *Mecelletü'l-Mecmeil-Fikhi'l-İslâmî*, 1989, 3, 67-77.

İslâm'ın zekât ve benzeri diğer vasıtalarla yeniden dağıtıcı tedbirleri uygulanarak özellikle fakirlerin gelirlerinde artış olur. Genelde fakirlerin tüketim için marjinal eğilimi zenginlerden daha yüksek olmasından dolayı, toplam tüketimde net bir artış olur. Bu yüzden zekât verildikten sonra toplam talepte net bir artış ortaya çıkar. Sonuçta dengeli üretim, istihdam ve gelir daha fazla artar. Bu şekilde yatırımlar artarken istihdam da artar. Sadece kişisel fayda ve şahsî zenginliğin artırılması gibi temel bir hedef yerine, toplumun kalkınması, zenginleşmesi, toplumda var olan muhtaçların ihtiyaçlarının karşılanması temel öncelik olmasıyla birlikte tarih boyunca insanlığın özlemle aradığı toplumsal barış ve refah toplumu hedefi kendiliğinden gerçekleşmiş olur.

Genel anlamda kulluk şuurunun, özel anlamda zekât hassasiyetinin yaygın ve hâkim olduğu bir toplumda üst gelir grubundan alt gelir grubuna, zenginden fakire bir gelir transferi gerçekleşmiş olacaktır. Bunun neticesinde ise o toplumda zengin ile fakir arasında meydana gelebilecek bir gelir uçurumunun önüne geçilecek, fakir ve muhtaç durumda olan insanların ihtiyaçlarını karşılama adına önemli bir malî kaynak ve ekonomik imkân ortaya çıkacaktır. Muhtaç insanlar ihtiyaçlarını daha kolay ve rahat karşılayabilir hale gelecektir. Böylece bir yandan piyasada mal ve hizmet mübadelesi canlanırken, diğer yandan üretim ve istihdam artacak, netice itibarıyla o toplum ve ülkenin millî hasılasının artmasında, ekonomik kalkınma ve büyümesinin gerçekleşmesinde önemli bir katkı sağlanmış olacaktır. Ekonomik zenginlik ve refah artışının yanı sıra, sanayi devrimi sonrası batı toplumlarında görülen sınıflar arası ayrışma ve kutuplaşmaya asla müsaade edilmeyecek, en zenginlerle en fakirlerden müteşekkil bir toplum yerine tüm toplum zenginliğinin gönüllülük ilkesiyle paylaşıldığı bir refah toplumu ortaya çıkacaktır.

Bir İslâm toplumunda ekonomik canlılığı olumlu yönde etkileyen, zenginlik ve servetin toplumun tüm kesimlerine yayılmasını sağlayıcı ibadetler sadece zekât, kurban ve sadakadan ibaret değildir. İşlenmemesi gereken, yapılması yasaklanan bazı fiil ve davranışların bir yandan önlenmesi, diğer yandan ortaya çıkan muhtemel zarar ve kayıpların telafisine yönelik uygulamalar da hem sosyal hem ekonomik neticeleri beraberinde getirir. Bir takım

olumsuz neticeler doğuran bazı fiil ve davranışların ortaya çıkaracağı manevî sorumluluk ve âhiret mesuliyetinden kurtulabilme adına İslâm tıpkı keffâretler³⁰ gibi çok önemli bir çözüm ve kurtuluş yolu olarak diyet uygulamasını ortaya koymuştur. Diyet uygulaması da zekât, sadaka ve karz-ı hasen gibi sadece ibadet yönlü değil, aynı zamanda malî ve ekonomik neticeler doğuran bir özelliğe sahiptir. İmkân sahibi bir Müslümanın kasten veya hataen işlediği bir cinayetin manevî karşılığının yanı sıra, sosyo-ekonomik yansıma ve etkilerinin de olduğu maddî nitelikte ve infak özelliğini taşıyan bir uygulamadır.

Fakirlik problemi, tarih boyunca bütün toplumlar için için söz konusu olduğu gibi İslâm toplumu için de çok büyük bir tehdittir. Her şeyden önemlisi ideal bir İslâm toplumunun inşasının önündeki en büyük engellerden birisidir. Zira İslâm barış, kardeşlik ve dayanışmanın hâkim olduğu bir toplum yapısını hedefler. Bu temel özelliklerin olmadığı bir toplum yapısında İslâm'ın kurallarının, emir ve yasaklarının uygulanması neredeyse imkânsızdır. Dolayısıyla fakirlik ve geri kalmışlık İslâm dini için mutlaka çözülmesi gereken problemlerin başında gelir. Bu öncelikli problemin çözümü aslında tek yönlü emir ve yasaklarla değil, hayatın her alanını kuşatan kurallar bütünüyle gerçekleştirilir. İşte bu noktadan hareketle diyet uygulamasının da bir yandan caydırıcılık fonksiyonunu yerine getirirken, diğer yandan yardımlaşma ve dayanışma, bir başka açıdan da sosyal ve ekonomik yansımalarıyla çok önemli bir görev icra ettiğini görmekteyiz.

Diyet uygulamasının bir başka yönü, tıpkı diğer ibadetlerde, emir ve yasakların yerine getirilmesinde olduğu gibi ferdin kendi iradesiyle ifa ediyor olmasıdır. Diyet vecibesini yerine getiren bir kişi, öncelikle işlediği suçun cezâsını haricî herhangi bir baskı ve zorlama olmaksızın doğrudan gönüllü olarak ve kendi iradesiyle yerine getirir. Bunu yaparken sadece manen üzerine yüklenen günah yükünden ve karşılığı olan uhrevî cezâdan kurtulma yolunda bir adım atmış olmaz. Aynı zamanda oto-kontrol sistemiyle kendi

³⁰ Bkz. Veli Sırım, "İslâm Dininde Uygulanan Mâlî Keffâretler ve Sosyo-Ekonomik Yönleri", *İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 2021, 7(1), 89-110.

kendine yerine getirdiği gönüllü bir eğitime işlemini yerine getirmiş olur. Üstelik bunu maddî imkânları çerçevesinde, bizzat kendi gayret ve çalışmaları neticesinde biriktirdiği servet ve zenginliğinden fedakârlıkta bulunmak suretiyle yapar. Bu öyle bir eğitim uygulamasıdır ki, bir yandan bireyin hata ve günahlara karşı duyarlılığı artarken, diğer yandan bir anlık öfkeyle ve nefesine uyarak işlediği bir cinayet karşılığında hem maddî hem manevî telafi imkânı bulmaktadır. Buna karşılık kaybı ve zararı İslâm'ın belirlediği sınırlar çerçevesinde telafi edilen mağdur ve yakınlarının içlerindeki öfke ve intikam hisleri yatıştırılırken, diğer yandan diyet yoluyla temin ettikleri ekonomik imkanla fakr-u zarurete düşmeden hayatlarını idame imkânı bulmaktadırlar. Böylece, benzer hassasiyete sahip olan bireylerden müteşekkil bir toplum içinde sosyo-ekonomik yardımlaşma ve dayanışma had safhaya ulaşmaktadır. Sonuç itibariyle harekete geçen ferdî otokontrol sistemi içtimâî ve sosyal otokontrol sistemini işler hale getirecek, adalet ve hukuk esasları üzerine kurulu bir sosyal refah toplumu inşa edilecektir. Bununla birlikte zekât, sadaka-i câriye, karz-ı hasen gibi emredilen veya teşvik edilen infak temelli toplum yapısı, keffâret uygulamalarına ek olarak diyetlerle birlikte hem ekonomik zincirin halkaları tamamlanmakta, hem de ağır suçlara yönelimin önüne frenleyici bir unsur olmakta, hem de toplumsal otokontrol sistemini adeta perçinlemektedir.

Sonuç

İslâm insanı beden ve ruh, madde ve mânâ yönleriyle bir bütün halinde ele alır. Aynı şekilde hayatı da dünya-âhiret dengesi çerçevesinde değerlendirir. Bu iki yönlü yaklaşımla insan, sadece dünya hayatıyla sınırlı, dünyadaki davranışlarından ibaret bir varlık değildir. Kendi halinde, yaptıklarından hesaba çekilmeyecek şekilde başboş olarak bırakılmış değildir. Sadece dünyevî zevk ve arzuları doğrultusunda hareket eden, hislerine ve duygularına mağlup düşen, kendini otokontrole tabi tutmayan, sorumluluk ve hesaba çekilme düşüncesinden uzak bir hayat yaşayamaz. Fiillerinden sorumlu, mükellefiyetleri olan, İslâm'ın belirlediği çerçevede yaşayan, hayata çok yönlü bakan, hedefi yaratılış gayesi "Ahsen-i Takvîm" seviyesine ulaşmak olan seçkin bir varlıktır.

İnsan, hayata, varlıklara, kendisine, en yakınından en uzağına kadar tüm insanlara bir bütün olarak bakar. Kâinata bakarken Allah'ı, dünyaya bakarken âhireti, kendine bakarken diğer insanları devre dışı bırakmaz. Kendisinin ahsen-i takvim üzere yaratıldığını asla unutmaz. Bunun için bir nevi kullanım ve uygulama klavuzu olarak gönderilen kutsal kitapları ve peygamberleri kendine rehber olarak görür. Sadece namaz, oruç, hac, zekat gibi farzları değil, hayatını sürdürmek için gerçekleştirdiği her davranışını, her türlü iktisadî faaliyetini bir ibadet şuuruyla yapar.

İslâm'a göre bir Müslümanın tüm fiilleri İlahî iradeye, bu iradenin nasıl ve ne şekilde gerçekleştiğini bize bildiren aslî kaynaklarda (Kitap, Sünnet, İcmâ ve Kıyas) belirtilen açık hükümlere uygun olması gerekmektedir. Bu doğrultuda, çalışma hayatından üretim ve tüketime, hukukî işlemlere varıncaya kadar her türlü tasarruf ve muamelenin meşruiyet çerçevesinde olması gerekir.

İslâm dini, toplumda refahın artmasına ve gelir dağılımında adaletin sağlanmasına çok büyük önem verir. Sosyal adalet ve adaletli gelir dağılımına yapılan sürekli vurgu, bu yönde ortaya konulan emir ve yasaklar bu iki olgunun İslâm'ın temel hedefleri arasında olduğunu açıkça gösterir. Başta farz kılınan zekât ibadeti olmak üzere, belli yasak ve haram fiillerin karşılığı olarak emredilen diyet uygulamasına kadar pek çok örnek verilebilir. Özellikle bilerek veya bilmeyerek işlenen bir cinayet suçunun dünyevî ve uhrevî mesûliyetlerinden kurtulabilme adına diyet ödeme yoluna giden Müslüman birey, sadece bir cezaî müeyyideyi yerine getirmiş olmayacak, aynı zamanda bulunduğu toplumdaki gelir dağılımına çok önemli bir katkı sağlamış olacaktır. Bu gelir dağılımı bizzat nakdî olabileceği gibi aynî, yani sünnetteki uygulaması ve sonraki dönemlerde İslâm âlimlerinin içtihadları doğrultusunda deve vb. şeklinde de olabilecektir. Diyeti alan mağdur taraf dilerse bu aynî ve nakdî geliri kendi ihtiyaçları için harcayacak, dilerse herhangi bir yatırım için bir sermaye olarak kullanabilecektir. Sonuçta diğer mâlî ibadetlerle birlikte üst gelir gruplarından alt gelir gruplarına doğru gerçekleştirilen gelir transferleri yoluyla harcanabilir gelir artacak, yapılan harcamalar sonucu üretim canlanacak, artan üretimle toplam gelir artış

gösterecek, nihayetinde toplumun zenginlik ve refah düzeyi sürekli yükselecektir. Elbette bu ekonomik döngüde diyet uygulamasının tek başına etkin olduğu söylenemez. Öncelikle söylemeliyiz ki, İslâm temerküzü, yani servet ve zenginliğin sadece belli ellerde birikmesini reddeder, yasaklar. Sadece yasaklamakla kalmaz, böyle bir zeminin ve yapının önüne geçecek zekât, sadaka-i câriye, karz-ı hasen gibi uygulamaları birer uygulama örneği olarak ortaya koyar. Bunun ötesinde hayatın her kesimi için sürekli canlı tuttuğu infak prensibi bir yandan sosyal hayatı canlı ve diri tuttuğu gibi, diğer yandan sürekli dinamik bir ekonomik yapıyı da inşâ eder. Emirlerin yanı sıra yasakların ihlaliyle devreye konulan keffâretlerin yanı sıra diyet uygulaması da infâk temelli bir toplumsal ve ekonomik yapının ortaya çıkmasında çok önemli bir role sahiptir. Dolayısıyla diyet uygulamalarını sadece cezâî müeyyide özelliği taşıyan bir uygulama olarak görmek yanlış olur. Özellikle İslâm hukukçuları tarafından aynî ve nakdî ölçüleri belirlenmiş bir uygulama olması sebebiyle, sadece mağdurları değil, dolaylı ve zincirleme olarak tüm toplumu ekonomik ve sosyal açıdan da etkileme özelliğine sahip çok yönlü bir pratiktir.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akbulut, İlhan. "İslâm Hukukunda Suçlar ve Cezalar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52/1 (2003), 167-181.
- Aktan, Hamza. "Âkile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Bardakoğlu, Ali. "Diyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Barkan, Ömer Lütfi. "XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları", C. 1, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü, 1943.
- Behnesî, Ahmed Fethi. *ed-Diye fi's-Şeriatî'l-İslâmî*, Kahire: Dâru's-Şurûk, 1984.
- Behnesi, Ahmed Fethi. *Medhalü'l-Fıkhî'l-Cinâî*, Kahire: Dâru's-Şurûk, 1989.
- Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü's-Sağîr*, C. 3, Pakistan: Silsiletü Menşûrâti Câmîati'd-Dirâsati'l-İslâmiyye, T.y.
- Dağcı, Şamil. *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1999.
- Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as. *es-Sünen*, Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1998.
- İbn-i Kudame, Ahmed b. İsa b. Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî*, C. 11, Kahire: Daru'l-Hadis, 1996.
- İskilipli Muhammed Atıf Efendi. *İslâm Fıkhı*, C. 6, İstanbul: Nehir Yayınları, 1994.
- Kadıze Efendi, Şemsüddin Ahmet bin Kudûr. *Tekmiletü Fethi'l-Kadîr*, C. 9, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1986.
- Kârâfi, Şihabüddin Ahmed b. İdris. *ez-Zahîra*, C. 12, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Kâsânî, Alaüddin Ebu Bekir b. Mesud el-Hanefî. *Bedâiu's-Sanâî fi Tertibi's-Şerâi*, C. 10, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arab, 1974.
- Merginânî, Burhanuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi Bekr b. Abdî'l-Celîl, *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedî*, Beyrut: Daru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, T.y..
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li Ta'îli'l-Muhtâr*, C. 2, Mektebetü Dâri'l- Hadîs, 2009.
- Neseî, Necmüddin Ebû Hafs. *Tilbetü't-Talebe fi'l-Istilahâti'l- Fıkhîyye*, Bağdat: Dâru't-Tibâati'l-Âmire, 1311.
- Nevevî, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref. *Minhâcü't-Tâlibin ve Umdetü'l-Müftîn*, C. 7, Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2005.
- Saban, Ahmet. *İslâm Ceza Hukukunda Diyet ve Âkile Sistemi*, İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Sırım, Veli. "İslâm Dininde Uygulanan Mâlî Keffâretler ve Sosyo-Ekonomik Yönleri", *İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 7/1 (2021), 89-110.
- Tûrî, Muhammed b. Huseyn b. Ali. *Tekmiletü'l-Bahri'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, C. 9, Lübnan: Dâr'ul-Kütüb'il-İlmiyye, 1997.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed b. Muhammed. "Diyetü'n-Nefsi's-Şer'iyye Keyfe Nükaddiruhâ fi hâzâ'l-Asri", *Mecelletü'l-Mecmeil-Fıkhî'l-İslâmî*, 3 (1989), 67-77.
- Zuhayli, Vehbe. *el-Fıkhül-İslâmî ve Edilletühû*, C. 6, Şam: Daru'l-Fıkr, 1989.

